

ПРАВА ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

ТЕОРІЯ ДИСКУРСУ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ¹

Р. АЛЕКСІ
професор публічного права і філософії права
(Університет Христіана Альбрехта,
м. Кіль, Німеччина)

Сьогодні, як і в минулі часі, і, напевно, так буде і в майбутньому, в дискусіях про права людини в політичній філософії у цілому можна виділити чотири основні позиції: з прив'язкою до історичних моделей їх можна назвати «аристотелівською», «гоббсівською», «кантіанською» та «ніцшеанською» [1, с. 233]. У цій статті я зроблю спробу захистити кантіанський підхід.

I. Кантіанський підхід

Є чимало версій кантіанської позиції. Проте усі вони збігаються в одному — це принципи універсальності та автономії. Принцип універсальності прав людини стверджує, що всі люди мають певні права. Замість людей може бути названо усіх осіб, усіх розумних істот або щось на кшталт цього [2, с. 34]. Це не є предметом цієї статті. Принцип автономії працює у двох напрямках. Як у напрямі приватної автономії, так і у напрямі автономії публічної. Сутність приватної автономії полягає в індивідуальному виборі та в реалізації власної концепції блага. Публічна автономія визначається шляхом колективного вибору та через реалізацію політичної концепції про те, що є правильним і що є благом. У публічній автономії права людини і демократія неминуче пов'язані. Зробити можливими і захистити обидві форми автономії — пріоритетна функція прав людини в кантіанській концепції. Як приватна, так і публічна автономія можуть

¹ Англійською статтю було опубліковано: *Ratio Juris*. — 1996. — Volume 9, Issue 3. — P. 209–235; а також: *Challenges to law at the end of the 20th century*. 1. Rights // *International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy*. World Congress: Franz Steiner Verlag, 1997. — P. 81–104. Переклад з англійської мови С. Максимова і О. Уварової.

бути повністю втілені тільки в демократичній конституційній державі, в якій права людини мають характер основних прав. Тому надалі ми говоритимемо про «основні права», а не про «права людини», маючи на увазі вказаний зв'язок¹.

Зв'язок таких ідей, як універсальність та автономія, веде до ліберальної політичної теорії. Кантіанська концепція прав людини є ліберальною концепцією. Ліберальна концепція прав людини є центральною політичною ідеєю Просвітництва і громадянських революцій. Донині вона є основою всіх конституцій, що мають західний характер. Отже, досі вона є однією з найбільш успішних політичних ідей. Проте на етапі зародження мала місце дискусія щодо ліберальної концепції прав людини, і критика зростає, а не зменшується. Старі заперечення проти формалізму, беззмістовності, абстрактності, відсутності історичних і культурних зв'язків були повторені та загострені представниками комунітарного табору. Не тільки зміст прав людини, але також категорію прав як таких було поставлено під питання [3, с. 96 і далі]. Критику спрямовано як на ідею автономії, так і на ідею універсальності. Автономія покликана віддалити людину від сталих структур, підірвати природні засади громади, вона сприяє остаточному знищенню світу, визволивши жадобу до задоволення і володіння. Все, як кажуть, стало закам'янілим: душі, громади і сама природа. Аргумент комунітаристів проти універсальності прав людини полягає в тому, що ці права насправді є лише елементами певної, західної, культури, і тому мають тільки відносну або часткову цінність. Будь-яка претензія на універсальну цінність викривляє імперіалізм, одягнений в одежі гуманізму.

Кантіанство, а отже, і ліберальна концепція прав людини має протистояти цим та багатьом іншим запереченням. Основою такої оборони має бути обґрунтування або виправдання саме кантіанської концепції. Я хотів би навести тут основні тези певної версії такого обґрунтування: вони засновані на теорії дискурсу. Використовуючи це обґрунтування, багато заперечень відпадають відразу, а інші на його основі можуть бути визнані неспроможними.

Будь-яке обґрунтування прав людини має спиратися на щось. Практично все, що має стосунок до нього, повинно підлягати випробуванню. Можна назвати вісім прикладів: посилання на релігійне одкровення, людська природа, незаперечні докази, великі традиції, екзистенційні рішення, індивідуальні інтереси, колективні блага і далекосяжний фактичний консенсус. Основа для дискурсивно-теоретичного обґрунтування формується за правилами практичного дискурсу. Будь-яке обґрунтування є гарним лише настільки, наскільки гарними є передумови, на яких воно базується. Дискурсивно-теоретичне обґрунтування прав людини, відповідно, має два завдання: на першому рівні воно повинно обґрунту-

¹ Слід розрізняти абсолютні й відносні права. Абсолютні права є правами кожного проти кожної іншої особи. Право на життя — один із прикладів таких прав. Відносні права людини — це права, які кожен член кожної юридичної спільноти має в цій юридичній спільноті. Право голосувати може бути наведене як приклад такого права. Кожне абсолютне, так само як і відносне право людини є природним, або моральним, правом. Конституція може бути визнана тільки за умови, що вона включає в себе абсолютні й відносні права як основні права людини. Якщо така конституція діє як позитивне право, права людини стають позитивними як основні права. Каталог основних прав, який включено до конституції, може містити, окрім прав людини, й інші основні права.

вати правила практичного дискурсу для того, щоб на другому рівні за їх допомогою обґрунтувати права людини. Почну з першого рівня.

II. Обґрунтування правил дискурсу

1. Основні ідеї теорії дискурсу

Теорія дискурсу є процедурною теорією практичної правильності. Відповідно до неї норма є правильною, а отже, дійсною, якщо вона є або може бути результатом певної процедури розумного практичного дискурсу [4, с. 178]. Дискурс являє собою процедуру аргументації. Це те, що відрізняє теорії дискурсу від процедурних теорій гоббсівської традиції, які посилаються на процедури переговорів і прийняття рішень [5, с. 6, 28; 6, с. 113]. Практичний дискурс визнається розумним настільки, наскільки в ньому реалізовано умови раціональної практичної аргументації.

Умови раціональної практичної аргументації можна об'єднати в систему¹ правил дискурсу². Деякі із цих правил формулюють загальні вимоги розумності, які мають значення і безвідносно теорії дискурсу. Вони включають в себе свободу від протиріч, універсалізацію в сенсі послідовного використання предикатів, лінгвістично-концептуальну ясність, емпіричні істини, врахування наслідків і оцінку. Всі ці правила мають діяти і при веденні монологів. Ми ж маємо розглянути тільки спеціальні правила дискурсу. Ті, що мають немонологічний характер. Їх метою є неупередженість дискурсу. Ця мета повинна бути реалізована шляхом забезпечення свободи і рівності аргументації. Найбільш важливі правила є такими:

1. Кожен, хто вміє розмовляти, може взяти участь у дискурсі.
2. (а) Кожен може піддавати сумніву будь-яке судження.
(в) Кожен може вводити до дискурсу будь-яке судження.
(с) Кожен може висловлювати своє ставлення, свої побажання та потреби.
3. Ніхто із промовців не може бути позбавлений прав, викладених у пунктах 1 і 2 за допомогою будь-якого примусу, внутрішнього чи зовнішнього [7, с. 193].

На рівні аргументації ці правила є вираженням ліберальних ідей універсальності та автономії. Якщо вони діють, тобто якщо кожен може вільно і на рівних умовах вирішувати, на що він готовий погодитися, неминуче діє наступна умова універсальної згоди або незгоди:

UA³: *Норма може отримати в дискурсі універсальну згоду, тільки якщо на результати її загального дотримання з метою задоволення інтересів кожного погоджуються всі.*

Це основне припущення теорії дискурсу, що згода в дискурсі може, по-перше, залежати від аргументів, і що, по-друге, є необхідний зв'язок між універсальним погодженням або згодою відповідно до ідеальних умов і концепціями правиль-

¹ Систему із 28 дискурсивних правил можна знайти в одній із праць [див. 7, с. 187].

² Поняття «дискурсивне правило» у даному контексті включає в себе як правила поведінки, так і принципи відповідно до загальної теорії норм [8, с. 166].

³ «UA» — умовне позначення, що вказує одночасно на дві складові — універсальність (U) і автономність (A). — *Прим. перекладача.*

ності і моральної дійсності [9, с. 54; 2, с. 57]. Цей зв'язок може бути сформульований так:

Правильними і тому дійсними є саме ті норми, які в ідеальному дискурсі будуть сприйматися як правильні кожним.

З певними пом'якшеннями ця теза стає вихідним положенням габермасівського абстрактного дискурсу:

«Д: Дійсними є саме ті діючі норми, щодо яких кожен, кого вони можуть стосуватися, може висловити свою згоду як учасник розумного дискурсу» [10, с. 138].

Принаймні у своєму основному посилі це узгоджується із принципом І. Канта щодо законодавчої влади:

«Є тільки така, що збігається, єдина воля всіх, оскільки кожен вирішує те саме за всіх і всі за кожного, а тому тільки загальна єдина воля народу може бути законодавчою» [11, с. 125].

2. Аргумент складається з трьох компонентів

Ідея дискурсу не є нейтральною. Вона включає універсальність та автономність аргументації, а також концепцію неупередженості, що спирається на них. Ідея дискурсу у зв'язку із цим є дуже ліберальною ідеєю. А отже, проблеми обґрунтування ліберальної позиції беруть свій початок на рівні дискурсу.

Є автори, зокрема, такі як К. Ніно¹, які явно вказують на не нейтральний характер моральних дискурсів [2, с. 114] і до цих пір виходять із того, що обґрунтування правил таких дискурсів є настільки ж неможливим, як і зайвим. Обґрунтування, або доведення, вважається неможливим, оскільки мораль не може обґрунтовуватись через мораль. Зайвим воно є, оскільки було достатнім «пояснення того, як моральний дискурс розвивається і чому індивіди, як правило, беруть участь у ньому» [2, с. 82]. К. Ніно правий у тому, що мораль не може обґрунтовуватись через звернення до моралі, адже таке обґрунтування неминуче стає замкненим колом. Проте він помиляється, називаючи еволюційне пояснення — яким би цікавим і важливим воно не було — єдиною альтернативою. Вчиняючи так, він недооцінює можливості трансцендентних аргументів. Протилежної точки зору дотримується Ю. Габермас. Він вважає слабкий трансцендентний аргумент водночас і необхідним, і достатнім. Він називає його «слабким», оскільки він не дає кінцевого безпомилкового обґрунтування, але тільки «помилкові реконструкції нормативного змісту можна знайти у фактично беззаперечних посилках для аргументації» [12, с. 195]. Трансцендентний аргумент, названий у цьому сенсі слабким, є достатньо сильним для того, щоб «обґрунтувати універсальну вимогу до дійсного обов'язку для всіх суб'єктів, здатних говорити і діяти, що пред'являється процедурно сформульованим принципом моральності» [12, с. 194]. Така переоцінка сили трансцендентних аргументів має місце у практичній філософії.

Моя теза полягає в тому, що універсальна значущість правил дискурсу може бути обґрунтована тільки одним — принаймні одним, який вже є, — аргументом,

¹ Карлос Сантьяго Ніно (1943–1993) — аргентинський представник філософії моралі, права і політики. Вивчав право в університетах Буенос-Айреса і Оксфорда, де у 1977 р. отримав науковий ступінь Ph.D., захистивши дисертацію під керівництвом Дж. Фінніса і Т. Онора. — Прим. перекладача.

що складається з трьох дуже різних частин. Перша частина складається з трансцендентного аргументу, який є ядром всього аргументу в цілому і по суті визначає його універсалістський характер. Цей трансцендентний аргумент є слабким не тільки через свій ненадійний характер (як за Ю. Габермасом), а й також через його обмежену дійсність. З метою посилення аргументації друга частина посилюється на необхідність максимізації індивідуальної корисності або вигоди. Кантіанська і гоббсівська лінії таким чином об'єднуються в обґрунтуванні правил дискурсу. Для того, щоб зробити це поєднання успішним, емпірична посилка щодо загальної людської зацікавленості у правильності є необхідною як третя частина аргументу. Тільки за допомогою такої посилки для досягнення результату трансцендентального аргументу можуть бути зв'язані ті, чий інтерес лежить виключно у площині максимізації власних вигод. Саме із нього я маю почати.

а) Трансцендентна основа

Що є трансцендентним аргументом, є невизначеним і таким, з приводу чого ведуться дискусії [13, с. 19; 14, с. 171]. У даному разі ми будемо називати «трансцендентним» аргумент, який включає принаймні дві передумови із такою структурою: перша передумова визначає відправну точку аргументу, яка складається із таких речей, як відчуття, думки або мовні акти, і стверджує, що така відправна точка є в певному сенсі необхідною. Друга передумова стверджує, що певні категорії або правила є необхідними, якщо питання, обрані як відправна точка, означають, що вони є здійсненими. Остаточний висновок зводиться до того, що ці категорії або правила є обов'язково дійсними.

У теорії дискурсу було запропоновано кілька версій трансцендентних аргументів [15, с. 358; 16, с. 93]. Спільною точкою, в якій вони всі збігаються, є те, що практика аргументації або окремі мовні акти формують відправні точки аргументації. Таким чином, трансцендентний аргумент теорії дискурсу належить до окремої категорії трансцендентних аргументів — до категорії трансцендентно-прагматичних аргументів [17]. Трансцендентно-прагматичні аргументи мають мовно-філософський або лінгвістичний характер, і їх мета — вказати на необхідні передумови аргументації або на одиничні акти мови. Ці передумови мають включати свободу і рівність аргументації, а отже, дискурсні правила, згадувані вище. Якщо це так, залишається тільки показати, як і в якому сенсі аргументація або мовні акти покликані стати відправною точкою обґрунтування. Питання в тому, чи може такий аргумент бути успішним.

Мовні акти, що полягають у твердженнях, веденні спору або постановці питань, є особливо важливими для обґрунтування правил дискурсу. За відправну точку тієї версії трансцендентно-прагматичного аргументу, який я маю намір запропонувати тут, я обираю такий мовний акт, як твердження. Я почну з декількох тез про необхідні умови використання тверджень.

Навряд є хоч якийсь аргумент на користь того факту, що твердження є можливими тільки за умови, що існують діючі правила того, як здійснювати твердження взагалі. Це означає, що твердження обов'язково передбачає певні види правил. Предметом дискусії є питання про те, які саме це правила [18, с. 334; 19, с. 213]. Якщо трансцендентний аргумент може досягти успіху, ці правила мають бути доведені як необхідна передумова для можливості наведення тверджень.

Не повинно бути жодної альтернативи їм [20, с. 424; 14, с. 174–176]. Проблему було б неможливо розв'язати, якби під «твердженням» можна було б розуміти все, що завгодно. Тоді можна було б виокремити багато понять твердження і визначити кожне з них за індивідуальною системою правил [21, с. 334]. Те, що визначити поняття «твердження» необмеженою кількістю способів неможливо, можна проілюструвати на тому факті, що такий мовний акт, як «твердження» має бути відмежовано від інших видів мовних актів, наприклад, від виразу емоцій [22, с. 75] або простого висловлення думок [21, с. 332]. Існує центральне значення виразу «твердження»¹. Відповідно до нього тільки той мовний акт є твердженням, який претендує на встановлення істини або правильності². Моя перша теза є такою:

(1) *Кожен, хто стверджує щось, претендує на встановлення істини або правильності.*

Ця теза підтверджується тією обставиною, що її заперечення призводить до перформативної суперечності³. Перформативна суперечність провокується кимось, хто під час мовного акту, припускає, заявляє або натякає на щось, що суперечить змісту того самого мовного акту. Візьмемо таке твердження:

(1') *Я стверджую, що йде дощ, і я підкреслюю, в той самий час, що це не так.*

Це твердження включає в себе перформативна суперечність, оскільки частина того, що було сказано («Я підкреслюю, в той самий час, що це не так»), суперечить тому, що обов'язково передбачалося при фактичному формуванні твердження: вимога істини і правильності⁴.

¹ Це узгоджується із тезою Кульмана щодо «існування центральної сфери основоположних правил аргументації і твердження» [23, с. 373].

² Див.: «Той, хто стверджує щось, репрезентує себе як особу, яка вірить у те, що говорить, і, можливо, має підтвердження своєї віри. І оскільки ми хочемо, щоб наші переконання були правдою, видається правильним... що коли хтось робить твердження, він репрезентує себе як того, хто має намір сказати, що є істиною» [24, с. 268].

³ В. Фасфілд припустив, що посилання на перформативні суперечності не можуть служити обґрунтуванням дискурсивних правил [25, с. 77]. Це правильно, що посилання на перформативне протиріччя не є обґрунтуванням одного речення за допомогою іншого, самостійного речення, оскільки перформативне протиріччя може виникнути, тільки якщо правило дискурсу, на підтримку якого воно наводиться, вже є чинним. Відповідно, перформативне протиріччя є тільки засобом, за допомогою якого можна показати, що дискурсивні правила діють. Вони виконують роль пояснення того, що вважається загальною посилкою (передумовою). Як і будь-якого іншого пояснення, їх, звичайно, може бути недостатньо, і теза, на користь якої вони наводяться — хибною.

⁴ Є контексти, в яких можна було б сумніватися (1'), чи дійсно вони містять у собі суперечність, і навіть такі контексти, в яких такої суперечності точно немає. Наприклад, точно немає жодні суперечності в (1'), якщо А, після виголошення (1') як судження, адресованого В (результатом чого є виникнення перформативних суперечностей), повторює для себе (1') — зі здивуванням, переляком або втіхою — і таким чином, самоописує себе. Але тоді «я стверджую» в (1') більше не використовується для фактичного вироблення твердження. Тільки в цьому аспекті цей приклад становить інтерес. Суперечність сумнівна, якщо хтось використовує термін «стверджувати» у значенні «говорити» і наполягає на тому, що цей термін було використано у справжньому значенні слова «стверджувати». Щодо цього випадку можна стверджувати, що особа у розглядуваному прикладі або не зрозуміла нашого значення слова «стверджувати», або використовує його в іншому значенні. Немає потреби

Моя друга теза передбачає обов'язковий зв'язок між вимогою істини і правильності, з одного боку, і з твердженнями про вимогу виправданості — з другого. У ній говориться:

(2) Вимога істини і правильності означає вимогу обґрунтованості.

Той, хто стверджує, що його твердження є істинним або правильним, і в той же час говорить, що немає абсолютно жодних причин для того, що він стверджує, можливо, навіть і сам не вірить у реальність свого твердження. Принаймні це обов'язково веде до помилки [7, с. 127]. Однак цієї помилки легко уникнути, оскільки для того, щоб вимагати обґрунтування чогось, необов'язково посилятися на хороші причини, просто достатньо якихось причин, тоді як посилення на докази, відкриття чи авторитети цілком достатньо. Вирішальне значення має те, чи наявні докази взагалі.

Те, що твердження вимагає обґрунтування, не означає, що будь-хто в будь-який момент повинен кожному обґрунтувати кожне твердження. Досить часто адресат твердження відкидає його як таке і за жодних обставин не хоче слухати доводи на його користь. З другого боку, хтось, хто зробив твердження, може мати вагомні причини для відмови в обґрунтуванні; він може, наприклад, просто не мати часу на це. Якщо адресат твердження, тим не менше, запитує «чому?» і вимагає обґрунтування, а особа, що зробила твердження, не має вагомних підстав для того, щоб відмовити в його вимозі, вимога навести обґрунтування набуває обов'язковості. Моя третя теза є такою:

(3) Вимога навести обґрунтування набуває обов'язковості a prima facie, якщо до особи, якою було зроблено твердження, звернулися із відповідним проханням.

Відповідно, висловлювання твердження є входом до сфери аргументації.

Той, хто обґрунтовує щось, принаймні вдає, що сприймає іншого як рівного партнера, як мінімум, настільки, наскільки це стосується самого обґрунтування. Це можна продемонструвати на таких прикладах невдалих висловлювань, як:

(4.1) Особисто я не вважаю причиною R, яке я навожу на підтримку свого твердження, переконливою причиною; але враховуючи ваш низький інтелектуальний рівень, ви маєте прийняти твердження як є.

Це висловлювання суперечить постулату рівності в аргументації. Причина твердження тільки тоді є хорошою причиною, якщо вона може бути переконливою для кожного. Той, хто щось обґрунтовує, принаймні вдає, що не застосовує силу і не використовує силу інших для цієї мети — принаймні настільки, наскільки це стосується обґрунтування. Це можна продемонструвати на прикладі:

(4.2) Якщо мої доводи не переконують вас, ви звільнені без жодного обґрунтування.

Це суперечить постулату свободи від застосування сили під час аргументації. Нарешті, той, хто стверджує щось, має бути готовим відстоювати своє твердження не тільки перед безпосереднім адресатом, а й перед будь-ким. Тому висловлювання на зразок такого є хибними:

підкреслювати, що існують контексти, в яких ніхто не був би звинувачений у протиріччі в (1'). Будь-хто може вимовити (1') як жарт, і всі можуть вважати, що так це і варто сприймати. Але як жарт (1') може бути використано тільки тому, що воно містить у собі суперечність.

(4.3) Якщо ми виключимо А, В і С із нашої дискусії і спробуємо забути їх заперечення, ми зможемо переконати себе, що аргумент R, який ми навели, є добрим аргументом.

Такі висловлювання суперечать постулату універсальності аргументації. Моя четверта теза є такою:

(4) Той, хто наводить певні аргументи на обґрунтування чогось, висуває вимоги щодо рівності, свободи від застосування сили й універсальності, принаймні настільки, наскільки це стосується самого обґрунтування.

Ці вимоги відповідають конкретним правилам дискурсу, що згадувалися вище, які гарантують право кожного на участь у дискусії, так само як і гарантують свободу і рівність у дискурсах. Якщо моя аргументація є правильною, вона обґрунтовує саме ті правила дискурсу, які походять від ліберальних ідей автономії та універсальності.

Хтось може заперечити, що мої аргументи були не чим іншим, аніж просто грою визначеннями. Шлях від концепції твердження до особливих правил дискурсу (із зупинками на вимозі правильності, вимозі щодо обґрунтування і обов'язку зробити це) можна розглядати як ланцюжок визначень, які необов'язково мають бути зібрані в єдину формулу. Хтось може сказати, що я всього лише увів сильну концепцію твердження, яка вже застосовувалась як правила дискурсу. Це може розглядатися як можливість легко використати більш слабку концепцію, яка необов'язково має бути істинною. Хтось може зустріти це заперечення, показавши, що заперечення в тому значенні, в якому воно використовується в цій статті, є необхідним для трансцендентного аргументу. Це зміст першої передумови трансцендентного аргументу¹.

У твердженнях і пов'язаних із ними аргументах не було б необхідності взагалі, якщо за бажанням можна було б обійтися без них. Згідно із К.-О. Апелем і Ю. Габермасом відмова від аргументації, що може слідувати за цим, може мати фатальні наслідки. Посилаючись на «клінічну психопатологію», К.-О. Апель говорить про втрату «можливості самопізнання і самоідентифікації», і навіть про «самознищення» [15, с. 414], а Ю. Габермас — про «шизофренію і самогубство» [16, с. 112]. Це емпіричне припущення, з приводу якого можна сперечатися [19, с. 213]. Тут навіть слабкої тези має бути достатньо. Вона вказує на те, що необхідно в такому сенсі використовувати твердження та обґрунтування:

(5) Хто ніколи в своєму житті не робить тверджень (у значенні, визначеному в (1) – (3)) і ніколи не висуває аргументи (у значенні, визначеному в (4)), не бере участі в найбільш загальній формі життя людських істот.

Трансцендентний аргумент в корені ослаблено у такий спосіб. Не встановлено обов'язку із наведення аргументів для кожного, хто б висловлював заперечення. Для того, щоб взяти участь у найбільш загальній формі життя людських істот, не потрібно робити твердження і наводити аргументи кожному, хто вима-

¹ Існує тісний взаємозв'язок між двома передумовами трансцендентного аргументу. Що більш нормативний зміст опрацьовано у другій передумові (у нашій справі: більш сильний підтекст, пов'язаний із поняттям «твердження»), то більш сумнівною виглядає необхідність у відповідній точці (у нашій справі: необхідність у відповідних твердженнях). І навпаки, нормативний зміст другої передумови знижується, якщо збільшується необхідність у відповідній точці [26, с. 43].

гатиме цього; достатньо зробити це лише у певному контексті і тільки для когось. Сильніший не повинен виправдовувати те, що хоче обтяжити свою позицію більш слабкою. Він може встановити простий порядок і забезпечувати його за допомогою насильства, і все одно брати участь у найбільш загальній формі життя людей шляхом обміну твердженнями і аргументами з членами своєї власної групи. Ю. Габермас може бути правий, коли говорить, що «відхід від аргументації та дій, орієнтованих на розуміння, веде в екзистенційний глухий кут» [16, с. 112]. Обґрунтування правил дискурсу чи принципів етики дискурсу, однак, не впливає з цього. Надзвичайно вузькі спільноти людей можуть вийти із такого «екзистенційного кута». Прийняття універсальних принципів не є необхідним для цього.

Незважаючи на радикальну слабкість трансцендентного аргументу, залишається досить значний систематизований залишок. Крім вкрай незвичайних обставин, таких, як зростання в повній ізоляції, люди, ймовірно, фактично не можуть відмовитися від найбільш загальної форми життя людських істот, ніколи не роблячи жодних тверджень взагалі, навіть тривіальних, ніколи не наводячи жодних обґрунтувань і ніколи не ставлячи запитання «чому?», що є необхідною частиною тверджень та обґрунтувань. У принципі, кожен має можливість запитувати, стверджувати, дискутувати, і кожен — якщо залишити осторонь незвичайні обставини — має принаймні певну мінімальну практику щодо цього.

Теза про найбільш загальну форму людського життя не ігнорує того факту, що існують дуже різні конкретні форми життя. Вона, однак, виходить із того, що всі людські форми життя обов'язково включають універсалії аргументації, які можуть бути виражені через правила дискурсу. На універсалії може здійснюватися вельми незначний вплив із боку табу, через тиск або терор. Вони зникли б повністю, якби учасники певної форми життя зовсім втратили здатність здійснювати твердження, наводити доводи і ставити питання «чому?». Тому правила дискурсу не визначають жодної конкретної форми життя, проте є щось, що є спільним для всіх форм людського життя, незважаючи на той факт, що для кожної із них воно матиме різне значення. У цьому сенсі теорія дискурсу намагається з'ясувати потенціал раціональності в людській реальності. Вона намагається сприяти розвитку знань про людську природу і є в цій частині (але тільки в цій) пов'язаною із традицією природного права¹.

Для обґрунтування правил дискурсу й досі не вигадано нічого особливого. З того факту, що хтось має здатність вирішувати конфлікти інтересів за допомогою аргументів, і в нього є хоча б мінімальна або елементарна практика, пов'язана із цією здатністю, зовсім не слідує, що він має використовувати цю здатність у кожному конфлікті інтересів і щодо кожного, хто, можливо, у ньому задіяний. Більш сильний, не виключено, використає на свою користь ритуали домінування, накази і силу. Інакше може бути лише за умови презумпції, що

¹ Хтось міг би вхопитися за таку можливість виступити із класичним запереченням щодо оманливості теорії дискурсу. Це заперечення, однак, ігнорувало б той факт, що трансцендентний аргумент не полягає у виведенні норм із фактів, він полягає у відтворенні практики з точки зору її учасника, коли кожен бере участь у ній, принаймні на елементарному рівні.

найвищим інтересом усіх людських істот є правильне, тобто справедливе, вирішення конфліктів інтересів. Досвід свідчить, що така презумпція не може бути обґрунтована.

Ця знахідка може бути описана за допомогою різниці між реальною та ідеальною дійсністю. Правило є реально діючим, якщо є реально існуючим мотив або інтерес підкорюватися йому. Його дійсність є ідеальною, якщо воно діє щодо кожного, для кого його регулятивна ідея істинності або моральної правильності має позитивне значення. Моральна правильність має позитивне значення лише для тих осіб, які в ній зацікавлені. Трансцендентний аргумент може виявити для тих, хто зацікавлений у правильності, ті правила, яким вони мають слідувати. Такі правила, крім того, мають категоричну дійсність з точки зору ідеального погляду на правильність. Але жодні трансцендентні аргументи не можуть генерувати інтереси або мотивації. Відповідно до аспекту реальності або фактичності трансцендентний аргумент приводить лише до гіпотетичної дійсності правил дискурсу: він демонструє, що є дійсним, якщо наявний інтерес у моральній правильності і до уваги береться ідеальний погляд на правильність. Тобто фактично це є обмежена дійсність.

б) Максимізація корисності та інтересу до правильності

У цій точці ще дві складові моєї аргументації на користь універсальної значущості правил дискурсу вступають у гру — максимізація індивідуальної корисності і теза про те, що в людській сутності закладено інтерес до правильності. Розглянемо, наприклад, еліту, яка зацікавлена виключно в експлуатації підвладного їй населення. З цією групою населення еліта може комунікувати тільки шляхом наказів і застосування сили. Це, однак, не було б оптимальним. Сила коштує дорого, і забезпечений нею порядок є нестійким, а отже, є ризик для еліти. Легітимація є і більш дешевою, і в довгостроковій перспективі також більш безпечною. Це є правильним, принаймні якщо допустити, що наявна достатня кількість людей — як із боку еліти, особливо серед молодого покоління, так і серед підвладного населення — які зацікавлені у правильності¹. Необґрунтованим антропологічним оптимізмом було б очікувати інтерес до правильності в кожній людській істоті, або оцінювати такий інтерес за його наявності на предмет того, чи є він достатньо сильним для забезпечення соціальної ефективності без перешкод із боку протилежних інтересів. З другого боку, необґрунтований антропологічний песимізм — не очікувати інтересу до правильності в жодній особі або очікувати його в настільки невеликій кількості людей, або в тих випадках, коли такий інтерес є, виходити із того, що він завжди зазвичай є таким низьким, що не може сприяти соціальній ефективності. Тирани, диктатори і деспоти завжди це знали і, як правило, намагалися здобути легітимність, використовуючи відповідні аргументи. Те, що ці аргументи були зазвичай поганими і просто пропагандистськими, у даному разі не має значення. Вирішальним є той факт, що вони намагалися їх використати. Отже, максиміза-

¹ Такий інтерес до правильності є небезпечним для тиранів, особливо через те, що він може призвести до того, що люди ризикуватимуть. Люди уникали б такого ризику, якщо зважали б лише на власну вигоду.

ція індивідуальної корисності криється в аргументації, а тому й у сфері правил дискурсу, оскільки слід взяти до уваги значний інтерес у правильності.

Можна було б заперечити, що цього недостатньо для обґрунтування правил дискурсу. Будь-кому, хто вступає до дискурсу з простих стратегічних міркувань, достатньо тільки робити вигляд, що він визнає свободу і рівність інших як партнерів у дискурсі. При цьому він може діяти відповідно до відомої рекомендації Н. Макіавеллі:

«Хто краще розуміється на тому, як бути лисицею, справляється краще за всіх! Але треба навчитися тому, як приховувати свою лисячу природу і бути майстром лицемірства і маскуваня... Тому правителю немає необхідності насправді володіти всіма хорошими якостями, які ми згадали; але йому необхідно створити враження, наче він їх має» [27, с. 72].

Це, однак, могло б розцінюватися як заперечення, якщо нам потрібно було б розглянути виникнення мотивації, яка за своїм змістом відповідає правилам дискурсу як необхідна частина обґрунтування будь-яких дискурсивних правил. Але це не той випадок. У сфері мови теж можна розрізнати суб'єктивну дійсність (валідність), яка базується на мотивації, та об'єктивну валідність, яка спрямована на зовнішню поведінку¹. Обґрунтування виступає тут тільки як ціль об'єктивної дійсності правил дискурсу. Замість «об'єктивної дійсності» можна також говорити про «інституційну дійсність». Права людини, що обґрунтовуються тут, належать до галузі права і отже — до сфери законності. Саме тому об'єктивна дійсність правил дискурсу може взяти на себе принаймні певний тягар їх обґрунтування.

Таким чином, перша частина моєї аргументації на користь прав людини є завершеною. Як проміжний підсумок можна констатувати, що правила дискурсу можуть бути обґрунтовані в потрібному значенні. Перш за все вони втілюють вміння, належне до найбільш загальної форми життя людських істот. По-друге, кожен, хто зацікавлений у правильності, повинен використовувати це вміння. І по-третє, для тих, хто не зацікавлений у правильності, дотримання правил дискурсу є вигідним в аспекті максимізації індивідуальної корисності.

III. Обґрунтування прав людини

До цього моменту ми мали справу з правилами дискурсу, що розглядалися нами як правила, які належать до сфери мови. Права людини є правилами, або нормами, сфери дії. Права людини можуть бути втіленими в їх повному обсязі, якщо вони гарантовані нормами позитивного права, що означає, що вони трансформуються у позитивне право. Так відбувається, наприклад, якщо вони включаються як зобов'язуюче право до каталогу основних прав, який наводиться у конституції. Тому проблема обґрунтування прав людини значною мірою пов'язана із проблемою форми і проблемою змісту. Проблема змісту ставить питання про те, які права людини є необхідними. Проблема форми пов'язана із необхідністю втілення цього змісту в позитивне право. Почну із проблеми форми.

¹ Це розмежування відповідає кантівському розмежуванню між моральністю та легальністю [11, с. 46].

1. Необхідність права

Трансформація прав людини у позитивне право є необхідною тільки за тієї умови, що є необхідність у позитивному праві взагалі. Є три проблеми, які приводять до необхідності права: проблема розуміння, проблема здійснення і проблема організації. Для теорії дискурсу проблема розуміння пов'язана із тим, що вона не пропонує процедури, яка б завжди давала тільки одну правильну відповідь за допомогою кінцевої кількості операцій [4, с. 180]. Це приводить до необхідності визначення рішення за допомогою юридично визначених процедур, наприклад, на основі принципу більшості. Проблема здійснення має коріння у практиці, оскільки уявлення про правильність чи легітимність норм дещо відрізняється від їх дотримання¹. Відповідно, однастайна оцінка норми за результатами дискурсу як справедливої, а тому й правильної, не є запорукою того, що така норма буде всіма дотримуватися. Але якщо комусь дозволено порушувати норми без будь-яких наслідків, їх дотримання більше не може вимагатися від будь-кого. З того факту, що дискурс може генерувати ідеї, але не завжди створює мотивації, що їм відповідали б, впливає необхідність у правилах, які б спиралися на силу, а із цим, і необхідність у праві². Проблема організації обумовлена тим, що багато моральних вимог та бажаних цілей не можуть бути реалізовані шляхом індивідуальних дій або спонтанної поодинокі кооперації. Прикладами є підтримка безробітних або допомога країні, що перебуває у скруті. Необхідність в організованості передбачає необхідність права [10, с. 148]. Відмова від регулювання суспільного життя за допомогою права, яке ґрунтується на аргументах розуміння, здійснення та організації, означатиме анархію. Але за анархії права людини не були б гарантовані. Тому необхідність права обґрунтована не тільки міркуваннями корисності, а й правами людини також.

Необхідність у правовій формі є, однак, лише однією стороною питання. Інша сторона пов'язана із необхідністю вимог до змісту і структури. Це головна тема дискурсивно-теоретичного обґрунтування прав людини. Оскільки права людини стосуються не тільки приватної, а й публічної автономії, їх обґрунтування обов'язково включає в себе обґрунтування демократії. Таким чином, обґрунтування прав людини є обґрунтуванням необхідності правової системи із певним змістом і певною структурою.

2. Типи дискурсивно-теоретичних обґрунтувань прав людини

Є два типи дискурсивно-теоретичного обґрунтування прав людини: прямий і непрямий. Пряме обґрунтування має місце, якщо можна показати, що певні права є дійсними незалежно від реальних дискурсів, виключно на основі теорії дискурсу. Такі права є дискурсивно необхідними у вузькому сенсі. У вузькому

¹ Це кореспондує із кантівським розмежуванням «*Principium diiudicationis*» і «*Principium executionis*»: «Якщо виникає питання: «Що є з точки зору моралі добрим, а що ні?» — це *Principium diiudicationis*, згідно із яким я оцінюю гідність і аморальність дій. Але якщо питання полягає в тому, чим я керувався, щоб жити відповідно до цього закону, — це принцип мотивації» [11, с. 274].

² Проблема розуміння і проблема здійснення здебільшого відповідають аргументам І. Канта щодо переходу від природного стану до громадянського [11, с. 123].

сенсі їх недійсність є дискурсивно неможливою¹. Ми маємо виключно непряме обґрунтування, якщо рішення щодо прав людини перекладається на фактичний політичний процес, який, однак, має відповідати певним вимогам дискурсивно-теоретичного обґрунтування². Якщо такі вимоги будуть виконані, рішення щодо прав людини, вироблені за результатами політичного процесу, є легітимними, а права, відповідно, дискурсивно-теоретично обґрунтованими³. Непряме обґрунтування прав ніколи не повинно бути дискурсивно неможливим у вузькому сенсі, проте вони не мають бути дискурсивно необхідними в цьому сенсі. Достатньо того, що вони всього лише дискурсивно можливі настільки, наскільки це стосується дискурсивних умов у більш вузькому сенсі. Тут тільки ті права становитимуть інтерес, які можуть бути дискурсивно-теоретично обґрунтовані, тобто тільки дискурсивно необхідні права у вузькому сенсі.

Питання полягає в тому, як права людини можуть бути обґрунтовані в прямий спосіб на підставі теорії дискурсу. Безпосередній висновок із правил дискурсу в галузі прав людини не може бути зроблено. Правила дискурсу є лише правилами мовлення. Слідувати ним означає лише ставитися до інших як до рівних партнерів у дискурсі. З цього автоматично не випливає, що інші як такі в реальній дійсності повинні автоматично розглядатися як особистості. З лінгвістично-прагматичного визнання необов'язково слідує моральне або правове визнання [29, с. 303]. Для того, щоб перейти від правил дискурсу до правил дії, необхідні певні подальші передумови. Вони мають належати до дискурсивної теорії, якщо буде зроблено спробу прямого дискурсивно-теоретичного обґрунтування, що призводить до дискурсивної необхідності в більш вузькому значенні.

Залежно від вибору подальших передумов, можна виділити три види прямого дискурсивно-теоретичного обґрунтування прав людини: аргументи автономії, аргументи консенсусу і аргументи демократії. Ці три обґрунтування не конкурують між собою, навпаки, доповнюють і посилюють один одного. Почну із аргументу автономії.

3. Аргумент автономії

Аргумент автономії вказує на те, що будь-хто, хто бере участь у дискурсах, серйозно виходить із автономності своїх партнерів, що виключає відмову від певних прав людини⁴. Цікаву версію аргументу автономії можна знайти у

¹ Щодо поняття дискурсивної необхідності, неможливості і можливості див. відповідні роботи [4, с. 181; 28, с. 60]. Дискурсивна необхідність і неможливість у більш вузькому сенсі, яка пов'язана із прямим дискурсивно-теоретичним обґрунтуванням, повинні бути відокремлені від дискурсивної необхідності і неможливості в більш широкому сенсі. Останні мають бути класифіковані з непрямым обґрунтуванням, а отже, повинні бути релятивізованими за особами і за часом роботи [4, с. 181; 27, с. 60].

² Розмежування між прямим та непрямым обґрунтуванням великою мірою збігається із запропонованим К. Ніно розподілом на апіорні та апостеріорні права [2, с. 253].

³ До сфери дискурсивно-теоретичного обґрунтування потрапляє все, що Ю. Габермас відносить до «самоврядної практики громадян», яка розвиває або конкретизує систему відповідних прав [10, с. 160].

⁴ Поняттю трансцендентного аргументу може бути надано досить широке визначення. Тоді це буде інший його різновид.

К. Ніно. На його думку, кожен, хто серйозно бере участь у дискурсах, приймає таку «основну норму морального дискурсу»:

«Бажано, щоб люди визначали свою поведінку лише шляхом вільного прийняття принципів, які б вони, після достатнього обмірковування й обговорення, сприймали як дійсні (валідні)» [2, с. 138].

Ця норма, вочевидь, виходить за межі норм і принципів дискурсу, що ми розглядали дотепер. Той, хто приймає її, визнає автономію свого партнера не тільки у дискурсі, а й у реальній дійсності.

а) Обґрунтування принципу автономії

Запропонована К. Ніно основна норма морального дискурсу може бути названа «принципом автономії». Якщо принцип автономії презюмується як необхідний у кожному моральному дискурсі, було б дискурсивно неможливо заперечувати моральну або юридичну автономність іншої особи в дискурсі. Якщо хтось зробив би таке заперечення, мало б місце перформативне протиріччя¹. За допомогою звернення до моральної або юридичної автономії одна із двох центральних ідей ліберальної концепції прав людини була б виправдана або обґрунтована. Надалі постало б таке питання: чи насправді, у разі серйозної участі в моральному дискурсі, ми маємо презюмувати щось на кшталт основної норми К. Ніно?

Відповідь на це питання залежить від того, що ми вважаємо «серйозною» участю в дискурсі. Два значення може бути запропоновано. Згідно із першим значенням участь когось у моральному дискурсі є серйозною, якщо така особа зацікавлена тільки в моральній істинності або правильності і більше ні в чому. Припустимо, що так і було у випадку з А. У А немає впевненості в тому, чи принцип Ра, що він до цього відстоював, є правильним, а тому дійсним, або ж є правильним принцип Рб, який захищає В. А бере участь у дискурсі з В. Через деякий час він переконується, що його принцип Ра, зрештою, є єдино правильним і що жодні нові аргументи не можуть бути висунуті. Він відмовляється від дискурсу з В і переходить до сфери дії. Там він спочатку намагається спонукати В шляхом переконання та вигідних пропозицій, щоб жити згідно із Ра. Потім, коли це не допомагає, А застосовує силу. У цьому випадку А сприймав В як рівноправного партнера в дискурсі на момент своєї невизначеності і увесь час, поки тривав дискурс. Але з того моменту, коли А переконався у правильності Ра, із завершенням дискурсу він також припинив визнавати за В свободу і рівність. Принцип автономії не був застосований А на будь-якому етапі. Це означає, що є спосіб участі в дискурсах, який можна назвати «серйозними» у певному сенсі та який не презюмує принцип автономії.

Для того, щоб зрозуміти, дістатися суті принципу автономії, концепція серйозної участі має розумітися у другому, більш сильному значенні. Відповідно до нього участь у моральному дискурсі є серйозною, якщо така особа хоче вирішити соціальний конфлікт шляхом дискурсивно створеного і керованого консенсусу. Дискурсивно згенерований консенсус — це консенсус, що виник на основі дискурсу. Дискурс є контрольованим, якщо його можна в будь-яку мить поста-

¹ Див. відповідну роботу К. Ніно, який говорить про «прагматичну несумісність» [2, с. 140].

вити під сумнів. Якщо це трапляється, має бути здійснена нова спроба досягнення дискурсивного консенсусу. Перший варіант концепції серйозної участі дозволяв А вдаватися до сили, як тільки його судження сформувався. Це виключає друге із наведених значень. Будь-хто, хто хоче вирішити соціальний конфлікт шляхом дискурсивно створеного і контрольованого консенсусу, визнає за своїми партнерами право зорієнтовувати власну поведінку тільки відповідно до тих принципів, які вони, після достатнього обговорення, вважають правильними, а тому дійсними¹. Це є визнанням принципу автономії. Таке визнання усуває відірваність дійсності від дискурсу. В результаті, свобода і рівність дискурсу переходять до сфери дії. Дискурс і автономія стали двома сторонами однієї медалі².

Можна було б вважати, що у другому значенні серйозності істинність і правильність було замінено на консенсус та автономію. Але це було б невірне тлумачення. Навіть для тих, хто виключно або переважно зацікавлений у моральній істині або правильності, друге значення урешті-решт є більш суттєвим. Тільки постійна можливість дискурсивної рефлексії всіх норм дії на підставі автономії може служити захистом від значної моральної помилки³. У зв'язку із цим можна було б сказати, що повною мірою розвинений інтерес до моральної правильності включає в себе інтерес до автономії. Відповідно, існує нерозривний зв'язок між моральною правильністю чи істинністю та автономією. Проблеми, звичайно, можуть виникнути, якщо хтось постійно ірраціонально відмовляється погодитися на справедливе рішення і вимагає зберегти його автономію за рахунок інших людей. Але це проблема обмеження права на автономію та організації демократичних процедур. Обидві ці проблеми розглядатимуться нижче.

Того, хто бере участь у дискурсі з повністю розвиненим інтересом до моральної правильності, можна назвати «справжнім учасником дискурсу». Справжній учасник у дискурсі пов'язує інтерес до моральної правильності із інтересом в автономії. Таким чином, він обов'язково презюмує принцип автономності. Ймовірно заперечення проти цього може звучати так: «все це так, але

¹ Ми ще розглянемо питання про те, чи потребує це право та кореспондуючий йому принцип автономії визначення, чи воно має остаточно даний характер.

² Якщо ця концепція передбачає серйозну участь, проблема автономної відмови від автономності може бути легко вирішена. Припустимо, А міг переконати В у дискурсі, що для нього буде найкраще підкоритися у всіх відносинах А і робити тільки те, що йому кажуть. Питання про те, чи подібне переконання може бути досягнуто в дискурсі, залишаємо відкритим. Принаймні такий дискурс має залишатися під контролем щодо того, чи дискурсивні передумови, згадані вище, мають силу. Це може мати місце тільки у випадку, якщо неавтономне положення буде поставлено під сумнів у будь-який момент, і це означає, що слід шукати новий консенсус у новому дискурсі, і будь-яке застосування сили для того, щоб зберегти такий статус, виключено. Тому якщо неавтономний статус, що межує із рабством, буде встановлено у дискурсі, такий статус може бути змінено в будь-яку мить за допомогою аргументів [7, с. 132]. Подібний статус буде чимось на зразок вільного раба або автономного неавтономного положення. Відповідно, можливість відмовитися від автономії дійсно є.

³ Це так не тільки через загальну можливість помилок, а й через залежність моральної правильності від комунікації [1, с. 237].

цього недостатньо для обґрунтування, оскільки замкнене коло». Зрештою, це лише демонструє, що той, хто хоче вирішити конфлікт шляхом вільно визнаних принципів, має позитивну настанову діяти відповідно до таких принципів. Обов'язок брати участь у дискурсах серйозно або насправді не встановлюється. Не можна говорити про необхідність обов'язковості принципу автономії для всіх учасників дискурсу. У цілому обґрунтування повинно мати тільки гіпотетичний характер: принцип автономії має силу тільки для тих, хто вирішив поважати автономію інших. Можна, однак, взяти участь у дискурсах без такого рішення чи наявності волевиявлення. Отже, все вказує на питання, чи є концепція справжньої участі в будь-якому випадку обов'язково пов'язаною з поняттям дискурсу.

У цій точці друге значення має бути взяте за основу для розмежування суб'єктивної (чи мотиваційної) дійсності і об'єктивної (або інституційної) дійсності. Наскільки мало можна було б виправдати суб'єктивну дійсність правил дискурсу у трансцендентно-прагматичний спосіб, настільки ж мало говорить участь у дискурсі про суб'єктивну чи мотиваційну дійсність принципу автономії. Можна взяти участь у дискурсі, не будучи анітрохи зацікавленим в автономії своїх партнерів¹. Є багато людей, які не мають заінтересованості ані в моральній правильності, ані в автономії інших людей, або їх інтерес є настільки маленьким, що кожного разу поступається у суперечності із бажанням власної вигоди, проте вони продовжують бесіду про моральне питання. Для таких людей принцип автономії не має жодної або жодної належної мотиваційної сили, а отже, жодної суб'єктивної дійсності. Утім навіть для них можна виправдати або обґрунтувати об'єктивну дійсність відповідних принципів.

Вище ми показали, що об'єктивна, або інституційна, дійсність правил дискурсу також може бути обґрунтована для тих, хто зацікавлений тільки в максимізації власної вигоди або переваг. Той, хто хоче мати легітимне соціальне становище, має принаймні зробити вигляд, що дотримується правил дискурсу. Це можна поширити і на принцип автономії. Той, хто хоче отримати легітимацію через дискурс, повинен у цьому дискурсі хоча б зробити вигляд, що визнає автономію своїх партнерів у дискурсі. Ця людина повинна — у світлі рекомендації Макіавеллі із наведеної вище цитати — принаймні симулювати справжню участь у дискурсі. Якщо вона не робить цього, інтерес, який її партнери мають до дискурсу, а разом із ним і шанс отримати легітимацію, буде наближатися до нуля. Розглянемо випадок, коли А знає, що В зацікавлений тільки в максимізації своєї переваги або застосовує вже зафіксовані переконання і не має жодного інтересу в повазі до автономії А. Можливо, А має певну надію схилити В до того, щоб відмовитися від таких зафіксованих переконань. Крім того, для нього може становити інтерес питання, чи є вже зафіксоване переконання В зрештою правильним. Однак, окрім цих малоімовірних і слабких мотивів, немає жодних підстав вести дискусію із В про справедливий порядок їх спільного життя. Не є привабливою участь у дискусії про справедливість із кимось, чия позиція має

¹ А. Коргіна базує свою спробу дискурсивно-теоретичного обґрунтування прав людини на тезі, що людська мова забезпечена «телосом розуміння» [30; 40]. Якщо вона стосується суб'єктивної валідності, то її слід визнати хибною.

форму: «Перш ніж я змушу вас за допомогою сили жити відповідно до моїх ідей, я спробую більш легкий спосіб досягти цієї мети — за допомогою переконання».

Те, що є причини, навіть у людей, які не поділяють намірів справжніх учасників дискурсу, прикинутися справжніми його учасниками, не означає, що такі причини мають завжди переважати. Тиран, що втомився говорити або вважає аргументи зайвими, може використати грубу силу. Але в довгостроковій перспективі це не в його інтересах. Тому має місце дискурсивно-теоретична дилема тирана: з одного боку, терор краще замаскувати за допомогою аргументів, аніж застосовувати грубу силу, з другого боку, спір легко приводить до викриття несправедливості. Ця дилема виникає вже з правилами дискурсу. Той факт, що автономія прихована в аргументі, робить його ще сильніше. Тиран обтяжений не тільки ризиком аргументації, а й необхідністю обману: автономія, в якій відмовлено на практиці, набуває вигляду пропаганди.

Як проміжний результат можна констатувати, що принцип автономії може бути обґрунтований двома способами. По-перше, всі, хто щиро, а тому повністю серйозно, бере участь у дискурсі, повинні обов'язково зважати на цей принцип. По-друге, всі, хто не зацікавлений у реальній участі у дискурсі, повинен принаймні робити вигляд, що дотримується цього принципу, якщо хоче максимально збільшити свої особисті або індивідуальні вигоди в довгостроковій перспективі.

б) Автономія та права

Для того, щоб перейти від принципу автономії до системи прав, слід відповісти ще на багато питань. Два рішучих кроки, однак, було зроблено. Перший полягав в обґрунтуванні необхідності регулювання суспільного життя відповідно до права. Другий — в обґрунтуванні принципу автономії. Якщо право як таке, так само як і захист індивідуальної автономії, є необхідним, принцип автономії напряму кореспондує загальному праву на автономію, яке є найбільш загально-прийнятним і основним правом людини. Це право можна назвати «загальним правом на свободу»¹. Воно може бути сформульовано таким чином:

Кожен має право вирішувати для себе, що є правильно і добре, і діяти відповідно до цього.

Очевидно, що це право не може діяти без будь-яких обмежень. Необмежена автономія одного може стикатися з необмеженою автономією іншого. Право на автономію у зв'язку із цим є правом тільки *a prima facie* (на перший погляд). Як таке, воно має характер принципу. Він вимагає максимально можливого ступеня автономії для індивіда щодо моральних або юридичних та фактичних можливостей [31, с. 75]. Право на автономію, крім того, може бути обмежене не тільки через автономію інших людей, а й на користь колективного блага. Захист навколишнього середовища, наприклад, виключає повну реалізацію певних життєвих планів, наприклад, планів мисливців здобути велику дичину. Автономія, щоправда, на перший погляд має пріоритет над колективними благами. У дискурсі це стає очевидним у тому плані, що тягар доведення розподіляється на користь індивідуальної автономії і проти колективного блага [8, с. 178]. Розробити все це — завдання доктрини основних прав та прав людини. Тут ми

¹ Ідея загального права на свободу також може походити від І. Канта [11, с. 63].

зупинимося тільки на проявах інтересу в структурі обґрунтування конкретних або особливих прав.

Існує дві операції, які ведуть від загального права на автономію до каталогу конкретних або спеціальних основних прав і прав людини. Перша з них застосовується для того, щоб спробувати показати, що деякі конкретні права є не що інше, як окремий прояв права на автономію, а отже, входить до його змісту. У такий спосіб може бути обґрунтований весь каталог конкретних прав на свободу. Друга операція полягає в поясненні, що певні права є необхідними для того, щоб діяти автономно. У цей спосіб можуть бути обґрунтовані право на захист з боку держави і базові соціальні права [31, с. 454].

Обидві операції стосуються прав, які захищають і роблять можливим як приватне, так і публічне використання автономії. Загальне право на автономію охоплює і те і інше. Права, що належать до другої групи, охоплюють, зокрема, свободу слова, свободу об'єднань, свободу преси, право голосувати в цілому — на вільних, рівних, таємних виборах. У цей спосіб пряме дискурсивно-теоретичне обґрунтування основних прав і прав людини можуть бути системно пов'язані із непрямим обґрунтуванням. Тільки цей зв'язок забезпечить повністю розвинену систему основних прав. Пряме дискурсивно-теоретичне обґрунтування в принципі¹ допускає тільки першочергові права і першочергові пріоритети. До прямо обґрунтованих прав належать по суті ті, які є необхідними для визначення меж і подальшого розвитку прав у процесі формування політичних переконань і волевиявлення правильним і легітимним шляхом. Таким чином, коло замикається.

4. Аргумент консенсусу

Аргумент автономії заснований на принципі автономії і стверджує, що це є необхідною презумпцією справжньої участі в дискурсі. Аргумент консенсусу, з іншого боку, заснований на припущеннях про необхідні і неможливі результати дискурсів. Ці припущення не повинні бути настільки сильними, щоб вже означати або відображати повністю розвинену систему прав. Аргумент консенсусу цікавий вже тим, що зумовлює певні вимоги щодо змісту або структури основних прав і прав людини. У зв'язку з цим існує структурна паралель із аргументом автономії.

Аргумент консенсусу є центральним елементом габермасівського обґрунтування системи прав. Ю. Габермас формулює мету такого обґрунтування таким чином:

«Ця система має включати саме основні права, які громадяни повинні взаємно визнавати один за одним, якщо вони хочуть легітимно врегулювати їх спільне життя за допомогою позитивного права» [10, с. 151]. Легітимність права, таким чином, залежить від універсальної згоди на це. Це відповідає принципу дискурсу, що згадувався напочатку, відповідно до якого саме такі норми є легітимними, на підставі яких всі, на кого вони можуть поширюватися, мають можливість дійти згоди як учасники розумного дискурсу» [10, с. 138]. Від зв'язку

¹ Винятком є, напевно, активне право голосувати на загальних, вільних, рівних і таємних виборах. Тут є можливими тільки маргінальні обмеження.

цього принципу із формою правового результату, за Ю. Габермасом, походить принцип демократії та система прав, які, як було сказано, є двома сторонами однієї медалі. Ю. Габермас називає це «логічною генезою прав» [10, с. 154]. Є думка, що основні права ще не є даними, коли політичний процес має місце, але вони повинні бути створені в цьому процесі шляхом публічного використання автономії, а саме: ідея непрямого дискурсивно-теоретичного обґрунтування має центральне значення [10, с. 160].

Але це тільки одна сторона справи. Інший аспект полягає в тому, що, за Ю. Габермасом, не можна знайти посилення тільки на необхідність конкретизації основних прав у дискурсивно організованому демократичному процесі, потрібна також абстрактна система прав, яка складається з п'яти груп основних прав. Права, що належать до перших трьох груп, спрямовані на захист приватної автономії і це «корелює» з тим, що Ю. Габермас вважає участю в юридичному співтоваристві і правовому захисті. Політична автономія належить до четвертої групи. Права п'ятої групи призначені для отримання соціальних, технічних і екологічних умов для приватної і публічної автономії. Якщо говорити коротко: система прав Ю. Габермаса пов'язана із захистом і наданням можливості приватної і публічної автономії, тому пов'язана саме із тим, що було обґрунтовано вище за допомогою аргументу автономії. Питання в тому, чи є аргумент консенсусу тільки другим обґрунтуванням того самого питання, чи він щось додає до аргументу автономії, який сам по собі є недостатнім для обґрунтування.

Моя теза полягає в тому, що аргумент консенсусу приводить до необхідності доповнення аргументу автономії. Це доповнення полягає в доповненні вимогою неупередженості, а разом із нею і рівності. Таким чином, другий основний елемент ліберальної концепції прав людини вступає у дію. Автономія доповнюється універсальністю у вигляді рівності та неупередженості.

Дискурсивно-теоретичний критерій неупередженості, однак, має один серйозний недолік. Він спирається на гіпотетичний консенсус, якого реальні особи можуть досягти в ідеальних умовах [9, с. 48]. Часто можна тільки здогадуватися про його зміст. Тоді рішення може бути знайдено тільки в політичному процесі, який повинен бути організований настільки дискурсивно, наскільки це можливо, як покаже наступний аргумент — аргумент демократії. Але в деяких елементарних випадках можна сказати з достатньою впевненістю, що було б дискурсивно необхідним або неможливим результатом. Рівність прав людини належить до цих елементарних випадків. Дискурс, який визначається свободою і рівністю, це і є необхідний результат¹. Це є правильним, принаймні за ідеальних умов. Нерівні права не можуть бути обґрунтовані в ідеальному дискурсі², оскільки в умовах панування свободи, рівності і розум-

¹ Повчальний приклад можна знайти у Н. Мак-Корміка [32, с. 228].

² Це відповідає тезі Ю. Габермаса, що не може бути жодного легітимного закону без права «рівної суб'єктивної свободи дій» [10, с. 159], його постулюванню «рівних політичних основних прав» [10, с. 161] та його вимозі щодо того, що «використання з рівними шансами» приватної і публічної автономії має бути, крім усього іншого, забезпечено соціальними правами [10, с. 156].

ності в аргументації аргумент на користь нерівного розподілу прав людини довго не протримається¹.

Три заперечення можуть бути висунуті проти дискурсивно-теоретичного обґрунтування рівності прав людини. Перше спрямоване проти аргументу консенсусу як такого, тобто проти зв'язку між моральною правильністю та дійсністю, з одного боку, і універсальною згодою на ідеальний дискурс — з другого. Таким чином, адекватність теорії дискурсу як процедурної теорії практичної істини і правильності заперечуються в принципі. Це заперечення не може обговорюватися тут докладно [9, с. 48]. Слід, однак, відзначити його вельми проблематичні передумови. Ідеальний дискурс характеризується максимально можливим розгортанням ясності, пізнання і неупередженості. Хтось може заперечити, що норма, визнана правильною відповідно до цих умов, є правильною, замість цього запропонувавши сумнівний альтернативний спосіб визнання норми, або припустивши, що норми існують незалежно від інтересів людини і людського розуму, або він повинен взагалі заперечити в цілому, що норми можуть бути правильними або легітимними і на цій підставі вони можуть вимагати моральної дійсності. Усе це не є прийнятним.

Друге заперечення повторює те, що вже обговорювалося у зв'язку із аргументом автономії: так само, як аргумент автономії, аргумент консенсусу може включати тільки суб'єктивну чи мотиваційну дійсність для тих, хто має інтерес у правильності. Це заперечення можна зустріти уздовж всієї лінії обґрунтування об'єктивної або інституційної дійсності, про що йшлося вище.

Третє заперечення повинно сприйматися більш серйозно. Воно піднято тими, хто стверджує, що для індивіда є можливим одночасно і дотримуватися правил дискурсу та бути зацікавленим у правильності і при цьому все одно не погоджуватися на рівність прав людини навіть за ідеальних умов. Відповідно, можливість обґрунтування універсальності прав людини через аргумент консенсусу в такий спосіб заперечується. Прикладом може служити расист, який стверджує, що представники інших рас не мають таких самих прав людини тільки через свою расу. Якщо расист зацікавлений у правильності і дотримується правил дискурсу, він повинен назвати аргументи на користь свого твердження і дозволити піддавати їх критиці. Припустімо, що расистом був націонал-соціаліст, який вважав свою расову теорію науковою концепцією. Він міг би захищати своє твердження таким чином:

«Засновуючись на точному науковому розумінні, ми знаємо сьогодні, що людина, не тільки в найглибших підсвідомих рухах своєї психіки, а й у її найменших мізкових звивинах, визначається реальністю і неминучістю її раси. Раса формує духовне обличчя людини не менше ніж його зовнішній вигляд. Вона визначає думки людини, її почуття, силу, бажання, вона є сутністю її єства» [34, с. 10].

¹ Цікаву паралель можна знайти у І. Канта: «Що стосується принципу рівності щодо найбільш величного створіння, яке я можу уявити собі, окрім Бога, то немає жодного сенсу в тому, щоб я і таке найбільш величне створіння удвох виконували наш обов'язок у наших власних місцях, оскільки це має бути мій обов'язок коритися, у той час як таке створіння має насолоджуватися правом командувати» [33, с. 99].

У такий спосіб він був би не в змозі задовольнити навіть найелементарніші вимоги емпіричної істини і концептуальної ясності, тобто найелементарніші вимоги правил дискурсу. Однак питання стає більш серйозним, якщо расист базує свої докази на релігійних одкровеннях, таких, що не піддаються перевірці, метафізичних твердженнях, або магічних знаках. Утім обґрунтування рівності прав людини не спростувати в такий спосіб. Теорія дискурсу не знає жодного розмовного обмеження¹, але вимагає, щоб проти опонентів висувалися тільки ті аргументи, які можуть бути кожним, хто в цьому зацікавлений, піддані перевірці, якщо разом із обґрунтуванням прав людини ставиться мета вирішити конфлікт інтересів².

Питання про те, чи є рівність прав людини необхідним результатом ідеального дискурсу, природно, повністю цим не вичерпується. Може бути, що за умов ідеального дискурсу всі дійшли б висновку, шляхом аргументів, які піддаються перевірці, і в цьому сенсі є розумними, що нерівний розподіл прав людини є правильним рішенням. Опонент аргументу консенсусу може стверджувати, що така можливість не може бути просто виключена, оскільки жоден смертний ніколи не брав участі в ідеальному у всіх відношеннях дискурсі³ і жоден смертний ніколи не зможе цього зробити. А отже, звідки хтось може знати, яким би був результат, а яким ні? Тому не можна виключати, що всі погодились би із владою еліти, яка відрізняється високим інтелектом та деякими іншими характеристиками, такими як працьовитість і самопожертва. Таке рішення щодо еліти включає в себе зречення більшістю певних своїх прав, наприклад таких як право голосувати, вільно висловлювати думки, на свободу віросповідання, а також право на вибір роду занять або професії. Більшість могла б бажати такого зречення, оскільки очікує більшого благополуччя і миру і віддає перевагу такому суспільному порядку, який забезпечує ці дві цінності.

Проти цієї атаки на можливість обґрунтувати рівність прав людини за допомогою аргументу консенсусу може бути висунуто три аргументи. Усі три аргументи визнають, що жодна людина ніколи не брала участі в ідеальному у всіх відношеннях дискурсі і ніколи не зможе цього зробити. Але вони підкреслюють, що тільки із цього не випливає, що в жодному разі не можна сказати, яким буде результат ідеального дискурсу.

Перший аргумент свідчить, що існують потенційно можливі емпіричні припущення, які, по-перше, не можуть бути девальвовані в ідеальному дискурсі і, по-друге, пропонують певні результати. Безсумнівно, залишаючись у межах нашого прикладу, є люди, які є одночасно і дуже розумними, і сумлінними, і самовідданими. Досвід учить нас, однак, що кожна відмова від рівних прав на користь правління осіб із цими або з іншими якостями є більш ніж ризикованою. Учасники ідеального дискурсу обізнані з історії і знають, що неконтрольована політична влада рано чи пізно скористається своєю позицією. Поки вони (політики) не збираються стати жертвами, вони не відмовляються від своїх прав.

¹ Щодо поняття «розмовні обмеження» див. Б. Аккермана [35, с. 16].

² Див. правила (6.1–6.3) у роботі Р. Алексі [7, с. 206].

³ Щодо цього поняття див. Р. Алексі [9, с. 48].

На це не може бути заперечено, що люди можуть змінюватися упродовж ідеального дискурсу в такий спосіб, що основна недовіра проти володаря політичної влади вже не буде виправданою. Ідеальний дискурс є конструкцією, що пов'язана із мовленням. Часова необмеженість дійсна тільки в цій конструкції і тільки в мовленні. Дії, до яких посилаються результати мовлення, є діями в цьому світі, в якому зміщується ідеальне і реальне.

Проти розглядуваного аргументу можна стверджувати, що він спирається на нічим не обґрунтовані передумови. Припущення, що учасники ідеального дискурсу не відмовилися б від всіх прав, особливо всіх політичних прав, на користь еліти, базується не тільки на досвіді, який свідчить, що неконтрольована політична влада рано чи пізно користується своєю позицією, але по суті також на небажанні людей стати жертвою такої еліти. Як можна знати, що після ідеального дискурсу саме це або щось схоже не є метою всіх, хто не наділений характеристиками членів еліти? Відповідь на це питання веде до другого і третього аргументів проти можливості того, що нерівний розподіл прав людини може бути результатом ідеального дискурсу. В обох аргументах автономія відіграє центральну роль. Але у кожному випадку вона має різний інший статус.

Другий аргумент полягає у поєднанні аргументу консенсусу і аргументу автономії. Аргумент автономії вказує, що той, хто бере участь у дискурсах як справжній учасник, виходить із думки про автономію всіх учасників дискурсу як позитивну цінність. Це, крім того, говорить про те, що той, хто несерйозно бере участь у дискурсі, принаймні має робити вигляд, що визнає автономію такою цінністю, якщо він хоче збільшити власну вигоду в довгостроковій перспективі. Останнє не є важливим тут, оскільки вважається, що учасники у всіх аспектах ідеального дискурсу є справжніми партнерами. Питання про результати ідеального дискурсу, що є його метою, базуються на справжньому партнерстві в дискурсі.

Зв'язок аргументу консенсусу із аргументом автономії призводить до значного полегшення аргументу консенсусу. Автономія і суміжні права більше не мають потреби в обґрунтуванні в межах аргументу консенсусу. Вони вже є підтвердженими аргументом автономії завдяки структурі дискурсу, насправді кожного дискурсу, а не тільки ідеального. Тепер аргумент консенсусу має справу тільки з рівним розподілом вже встановленого блага, яким і є автономія.

Як тільки автономія обґрунтована, залишається тільки маленький крок у напрямі рівності, оскільки є тісний зв'язок між автономією і рівністю. Можна взяти політичну автономію, а з неї як приклад трискладове право голосу. Візьмемо закон про вибори, в якому представники нижчих класів тільки розглядаються нерівномірно, вони також не мають повної політичної автономії. Політичне рішення кожного окремого члена нижчих класів переважає рішення кожного окремого члена вищого класу залежно від дисбалансу голосів. Це стає досить очевидним, як тільки у праві голосу повністю відмовляють деяким класам суспільства. Члени цих класів не тільки розглядаються нерівномірно; нерівне ставлення є водночас запереченням політичної автономії. Той, хто позитивно оцінює політичну автономію, повинен негативно оцінювати нерівний розподіл політичних прав. Це виключає позитивну оцінку ролі політичної жертви. Те ж є

правильним щодо приватної автономії і відповідних прав. Зв'язок між аргументом консенсусу і аргументом автономії тому призводить до того, що результатом ідеального дискурсу може бути тільки рівний розподіл прав людини. Щось інше може мати силу, тільки якщо нерівний розподіл прав людини може призвести до більшої автономії для всіх. Згадуючи весь історичний досвід, це, крім крайніх винятків, не той випадок, або, принаймні, дуже не схоже на це.

Третій аргумент відрізняється від другого тим, що базується на автономії, підпорядкованій елементарним людським інтересам, а не принципу автономії як передумові дискурсу. Аргумент консенсусу, заснований на цьому, повинен працювати, беручи до уваги, які інтереси учасників ідеального дискурсу можуть бути оцінені як обґрунтовані в умовах неупередженості спору [1, с. 246]. Такі припущення можна, якщо можна взагалі, обґрунтувати тільки на основі дискурсивно-теоретичної концепції особистості. Існує багато доводів на користь можливості обґрунтувати концепцію особистості за допомогою теорії дискурсу, в якій інтерес до автономії відіграє головну роль. Проте поки що розвивати цю думку надалі не будемо. Можна лише відзначити, що варіант аргументу консенсусу, заснований на інтересі до автономії, у разі його успіху, не тільки призвів би до доповнення аргументу автономії, а й зміцнив би його. Теза, що принцип автономії знаходить всезагальне схвалення в ідеальному дискурсі, надасть другу основу цьому принципу і, отже, з цього впливає як загальне право на свободу, так і спеціальні права, що виводяться з нього.

Як проміжний результат можна констатувати, що аргумент консенсусу веде до рівності прав людини і, таким чином, до ліберальних принципів універсальності. Для тих, хто зацікавлений у моральній правильності, — це основа суб'єктивної або мотиваційної дійсності, для тих, у кого такого інтересу немає, — об'єктивної або інституційної дійсності цього принципу.

5. Аргумент демократії

Третій дискурсивно-теоретичний аргумент на користь прав людини, аргумент демократії, тут викладений лише у першому приближенні. Він складається з трьох передумов. Перша вказує, що принцип дискурсу можна наближено реалізувати шляхом інституціоналізації демократичних процедур висловлення думок і волевиявлення, і тільки так [10, с. 161]. Якщо зближення практичної правильності та легітимності взагалі є можливим у реальності, це може бути досягнуто тільки в демократії [2, с. 248]. Друга передумова відштовхується від цієї точки і стверджує, що демократія, що наближено реалізує вимоги дискурсивної розумності, можлива тільки якщо основні політичні та права людини є дійсними і можуть здійснюватися за досить рівних шансів. Третя передумова говорить, що здійснення політичних та основних прав людини з приблизно рівними шансами презюмує дійсність і реалізацію низки неполітичних основних прав та прав людини. До них належать, зокрема, право на життя, на основні засоби до існування і певний рівень освіти тощо. Якщо ці три передумови є істинними, наступне твердження є дійсним:

Той, хто зацікавлений у правильності та легітимності, також має бути зацікавлений у демократії; той, хто зацікавлений у демократії, також має бути зацікавлений в основних правах і правах людини.

Цей аргумент не викликає великого інтересу з тієї точки зору, що він додає ще одне обґрунтування основних прав і прав людини до двох згаданих вище. Його реальне значення полягає в тому, що він переносить увагу від основних прав людини до демократичних процедур та інституцій, і стає зрозуміло, що ідея дискурсу може бути реалізована тільки в демократичній правовій державі, в якій основні права і демократія нерозривно пов'язані, незважаючи на всю напругу. Отже, теорія дискурсу не тільки робить можливим обґрунтування основних прав і прав людини, вона також виступає як основна теорія демократичної правової держави.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Alexy R.* A Discourse-Theoretical Conception of Practical Reason / R. Alexy // *Ratio Juris.* — № 5. — P. 231–251.
2. *Nino C.* The Ethics of Human Rights / C. Nino. — Oxford : Oxford University Press, 1991. — 336 p.
3. *MacIntyre A.* Community, Law, and the Idiom and Rhetoric of Rights / A. MacIntyre // *Listening: Journal of Religion and Culture.* — № 26. — P. 96–110.
4. *Alexy R.* Die Idee einer prozeduralen Theorie der juristischen Argumentation. In *Methodologie und Erkenntnistheorie der juristischen Argumentation.* ed. Aulis Aarnio, Ilkka Niiniluoto, and Jyrki Uusitalo / R. Alexy. — Berlin : Duncker & Humblot, 1981. — S. 177–188.
5. *Buchanan J.* The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan / J. Buchanan. — Chicago and London : University of Chicago Press, 1975. — 210 p.
6. *Gauthier D.* Morals by Agreement / D. Gauthier. — Oxford : Oxford University Press, 1986. — 348 p.
7. *Alexy R.* A Theory of Legal Argumentation. Trans. Ruth Adler and Neil MacCormick / R. Alexy. — Oxford : Oxford University Press Clarendon, 1989. — 352 p.
8. *Alexy R.* Individual Rights and Collective Goods. In *Rights.* Ed. C. Nino / R. Alexy. — Aldershot/Hong Kong/Singapore/Sydney : Dartmouth, 1992. — P. 163–181.
9. *Alexy R.* Problems of Discourse Theory / R. Alexy. — *Critica.* — Vol. XX, № 58. — 1988. — P. 43–65.
10. *Habermas J.* Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats / J. Habermas. — Frankfurt-on-Main : Suhrkamp, 1992. — 704 S.
11. *Kant I.* The Metaphysics of Morals / I. Kant ; trans. M. Gregor. — Cambridge : Cambridge University Press, 1991. — 244 p.
12. *Habermas J.* Erläuterungen zur Diskursethik (suhrkamp taschenbuch wissenschaft) / J. Habermas. — Frankfurt-on-Main : Suhrkamp, 1991. — S. 119–226.
13. *Chisholm R.* What is a Transcendental Argument? / R. Chisholm. — *Neue Hefte für Philosophie.* — 1978. — № 14. — P. 19–22.
14. *Paulson S.* Läßt sich die Reine Rechtslehre transzendental begründen? / S. Paulson. — *Rechtstheorie.* — 1990. — № 21. — S. 155–79.
15. *Apel K.-O.* Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft und die Grundlagen der Ethik. In *Kari-Otto Apel, Transformation der Philosophie / K.-O. Apel.* — 1973. — Vol. II. — S. 358–435.
16. *Habermas J.* Diskursethik-Notizen zu einem Begründungsprogramm. In *Jürgen Habermas, Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln / J. Habermas.* — Frankfurt-on-Main : Suhrkamp, 1983. — S. 53–125.
17. *Niquet M.* Transzendentalpragmatik / M. Niquet, A. Dorschel, M. Kettner, W. Kuhlmann. — Frankfurt-on-Main : Suhrkamp, 1983. — 474 S.

18. *Keuth H.* Fallibilismus versus transzendentalpragmatische Letztbegründung / H. Keuth. — Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie. — 1983. — Vol. 14. — Issue 2. — S. 320–337.
19. *Patzig G.* «Principium diiudicationis» und «Principium executionis». In Handlungstheorie und Transzendentalpragmatik. Ed. Gerold Prauss / G. Patzig. — Frankfurt-on-Main : Klostermann, 1986. — S. 204–218.
20. *Albert H.* Die angebliche Paradoxie des konsequenten Fallibilismus und die Ansprüche der Transzendentalpragmatik / H. Albert // Zeitschrift für Philosophische Forschung. — 1987. — № 41. — S. 421–428.
21. *Keuth H.* Fallibilismus versus transzendentalpragmatische Letztbegründung / H. Keuth. // Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie. — 1983. — № 14. — S. 320–337.
22. *Patzig G.* 1971. Relativismus und Objektivität moralischer Normen. In Günther Patzig, Ethik ohne Metaphysik / G. Patzig. — Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1971. — S. 62–100.
23. *Kuhlmann W.* Reflexive Letztbegründung versus radikaler Fallibilismus / W. Kuhlmann. — Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie. — 1985. — № 16. — S. 357–374.
24. *Davidson D.* Inquiries into Truth and Interpretation / D. Davidson. — Oxford : Oxford University Press, 1984. — 320 p.
25. *Fusfield W.* Can Jürgen Habermas' «Begründungsprogramm» Escape Hans Albert's Münchhausen Trilemma? / W. Fusfield // Jahrbuch Rhetorik. — 1989. — № 8. — S. 73–82.
26. *Watt A.* 1975. Transcendental Arguments and Moral Principles / A. Watt // The Philosophical Quarterly. — 1975. — № 25. — P. 40–57.
27. *Machiavelli N.* Der Fürst = Il principe. 6th ed. / N. Machiavelli. — Stuttgart : Kröner, 1978. — 152 S.
28. *Alexy R.* Problems of Discourse Theory / R. Alexy. — Critica. — 1988. — № 20. — P. 43–65.
29. *Leist A.* Diesseits der 'Transzendentalpragmatik': Gibt es sprachpragmatische Argumente für Moral? / A. Leist // Zeitschrift für philosophische Forschung. — 1989. — № 43. — S. 301–317.
30. *Cortina A.* Diskursethik und Menschenrechte / A. Cortina // Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. — 1990. — № 76. — S. 37–49.
31. *Alexy R.* Theorie der Grundrechte (Suhrkamp taschenbuch wissenschaft) / R. Alexy. — Baden-Baden : Nomos, 1985 (Reprint: Frankfurt-on-Main: Suhrkamp, 1986). — 548 s.
32. *MacCormick N.* Moral Disestablishment and Rational Discourse / N. MacCormick // Recht und Moral. Ed. Heike Jung, Heinz Müller-Dietz, and Ulfrid Neumann. — Baden-Baden : Nomos, 1991. — S. 219–231.
33. *Kant I.* Perpetual Peace: A Philosophical Sketch in Hans Reiss. Ed. Kant's Political Writings / I. Kant. — Cambridge : Cambridge University Press, 1970. — P. 93–130.
34. *Stuckart W.* Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung / H. Globke — C. H. Beck'sche verlagsbuchhandlung, 1936. — 287 S.
35. *Ackerman B.* Why Dialogue? / B. Ackerman // Journal of Philosophy. — 1989. — Vol. 86. — P. 5–22.

Алексі Р. Теорія дискурсу та права людини

Анотація. Автор відстоює ліберальну концепцію прав людини, в основі якої — ідеї універсальності та автономії. Головна теза статті полягає в тому, що права людини можуть бути обґрунтовані за допомогою дискурсивної теорії. Для її доведення автор робить два кроки. Крок перший — обґрунтування правил дискурсу. Крок другий — обґрунтування прав людини, який включає в себе аргумент автономії, аргумент консенсусу і аргумент демократії.

Автор констатує, що ідея дискурсу може бути реалізована тільки в демократичній правовій державі, в якій основні права і демократія нерозривно пов'язані.

Ключові слова: права людини, правила дискурсу, універсальність, автономія, ліберальні ідеї.

Алекси Р. Теория дискурса и права человека

Аннотация. Автор отстаивает либеральную концепцию прав человека, в основе которой — идеи универсальности и автономии. Главный тезис статьи заключается в том, что права человека могут быть обоснованы с помощью дискурсивной теории. Для ее доказательства автор делает два шага. Шаг первый — обоснование правил дискурса. Шаг второй — обоснование прав человека, который включает в себя аргумент автономии, аргумент консенсуса и аргумент демократии. Автор констатирует, что идея дискурса может быть реализована только в демократическом правовом государстве, в котором основные права и демократия неразрывно связаны.

Ключевые слова: права человека, правила дискурса, универсальность, автономия, либеральные идеи.

Alexy R. Discourse Theory and Human Rights

Summary. The author defends the liberal conception of human rights, based on the idea of universality and autonomy. The main thesis of the article is that human rights can be justified by discursive theory. The argument has two steps. Step one is the justification of the rules of discourse. The second step consists in the foundation of human rights, which includes the argument of autonomy, the argument of consensus and the argument of democracy. The author notes that the idea of discourse can only be realized in a democratic state in which fundamental human rights and democracy are inextricably linked.

Key words: human rights, rule of discourse, universality, autonomy, liberal ideas.